

2 | KARLÍN – PRVNÍ PLÁNOVITĚ ZALOŽENÉ PŘEDMĚSTÍ A PROMĚNY JEHO SOCIÁLNÍHO PROSTŘEDÍ

Martin Ouředníček

Území za Poříčskou branou sloužilo v novověké historii střídavě jako vojenské cvičiště, rekreační zázemí Pražanů nebo k intenzivní zemědělské výrobě. Podobně jako pro další tehdejší pražská předměstí byla zvažovaná výstavba ovlivněna existencí tzv. demoličního reverzu, který všichni uživatelé území museli podepsat a v případě válečných událostí na vlastní náklady všechny stavby zbourat. K tomu došlo například v roce 1639, kdy před plánovaným švédským útokem na Prahu bylo zbouráno 34 domů, kostelík, průmyslové manufaktury i zemědělská stavení (Míka, 2011).

Založení Karlína je oficiálně datováno k 23. 6. 1817, kdy byla zahájena plánovitá výstavba v řídce osídleném území Špitálska (Míka a kol., 1988). Eva Semotanová (2016) a Zdeněk Míka (2011) shodně označují Karlín za první pražské předměstí. Ačkoliv již v 16. století byly na území Karlína umístěny některé průmyslové manufaktury, rozsáhlejší rozvoj na počátku 19. století je charakteristický výstavbou zejména obytných domů. V klasicistních domech západního Karlína bydlela v té době řada osobností společenského a kulturního života (Ilík, Ouředníček, 2007), socioekonomický status byl srovnatelný s nejbohatšími částmi pražské aglomerace. Na východě stála v této době pouze Invalidovna s válečnými vysloužilci, která tvořila svébytné a plně vybavené městečko se zhruba 600 obyvateli (Míka, 2011) a vojenská cvičiště nebo hřbitovy (viz obrázek 2.1).

Charakteristickým rysem zástavby byla pravoúhlá struktura ulic, využívaná ve stejné době ve Spojených státech, s relativně řídkou zástavbou a velkorysími veřejnými plochami. Jižní část měla rezidenční charakter, úzký pás přimykající se k řece soustřeďoval průmyslové aktivity. Zpočátku byl stavební rozvoj relativně pozvolný s množstvím volných parcel. To se změnilo v následujících desetiletích (Maier, Hexner, Kibic, 1998). Druhá polovina 19. století je již ve znamení intenzivní industrializace a urbanizace. Ke kartoučkám postupně přibyl nový přístav (1822), plynárna (1847), potravinářské, strojírenské a chemické závody. V roce 1901 připravilo obecní zastupitelstvo žádost o osamostatnění Karlína a 28. 3. 1904 byl císařským privilegiem potvrzen znak a udělen Karlínu statut města (Karlín, 2017). Zhruba ve stejném období se Karlín rozrůstá o novou secesní část přiléhající k budově Invalidovny. Karlín byl rovněž v letech 1850–1929 sídlem soudního okresu. Meziválečné období nepřineslo na území městské čtvrti žádné větší změny. Je zajímavé, že přesun větších průmyslových provozoven do

City (obrázek 2.2), východněji rozšířený o několik rezidenčních budov podél nově zbudované čtyřproudové silnice oddělující charakteristicky starý a nový Karlín. Rozsáhlá povodeň v roce 2002 do značné míry urychlila revitalizaci dříve průmyslové a dělnické čtvrti na moderní a dobře dostupnou část Prahy těsně navazující na městské centrum (Ilík, Ouředníček, 2007).

V popsaném historickém vývoji došlo k vytvoření specifické pražské čtvrti, která je relativně prostorově ohraničena od ostatních částí Prahy (Vltava, Negrelliho viadukt a silnice magistrály, žižkovský Vítkov a železnice) a zároveň ale i silně vnitřně diferencovaná. Pokud bychom generalizovali větší urbanistické celky, můžeme jasně identifikovat starý klasicistní Karlín 19. století s mřížkovou strukturou v západní části území, secesní nový Karlín ze začátku 20. století s dominantní budovou školy na Lyčkově náměstí a řadou zelených ploch, sídliště Invalidovna vybudované jako experiment na začátku 60. let 20. století a nové rezidenční projekty kolem sídliště a území tzv. River City s novými developerskými projekty s rezidenční i komerční funkcí kolem Vltavy (obrázek 2.2).

Obrázek 2.2: Postmoderní kancelářské budovy Main Point, část projektu River City v podobě Danube a Nile House.

Foto: Martin Ouředníček (2017).

Vývoj počtu obyvatel, domů a bytů

Nejvýraznější budovou byla ve druhé polovině 18. století vojenská Invalidovna, jejíž základní kámen položil císař Karel VI. již v roce 1732 (Míka a kol., 1988). V roce 1784 je na území dnešního Karlína dokumentováno celkem 37 domů. Osídlení na počátku 19. století tak bylo spíše sporadické a v důsledku několika válečných událostí také nestálé. Hodnotu padesáti domů přesáhl Karlín až v průběhu 20. let 19. století, první moderní sčítání v roce 1869 zde udává 249 domů. Na počátku 20. století se podařilo obecnímu zastupitelstvu koupit louku u Invalidovny (1901), která byla využita k výstavbě nové části Karlína, především obytných domů kolem dnešního Lyčkova náměstí s charakteristickými rysy secese (obrázek 2.3). Po výstavbě Nového Karlína se ve čtvrti nacházelo 541 domů (1910). Meziválečný stav je k dispozici v tabulce 2.1 vytvořené na základě údajů ze statistického lexikonu obcí po sčítání 1930.

Nejvyšší číslo nalezneme v soupisech obyvatelstva z roku 1947, kde je uvedena hodnota 687 domů, od 80. let 20. století až do současnosti je evidováno zhruba 500 domů. O něco méně kompletní evidence bytů uvádí pro rok 1880 hodnotu 3654 bytů, nejvyšší číslo pak po dostavbě sídliště 7561 (SLDB, 1970), v současnosti v souvislosti s novou výstavbou, ale i s demolicí a transformací rezidenční funkce můžeme v celém území odhadovat necelých 6000 bytů.

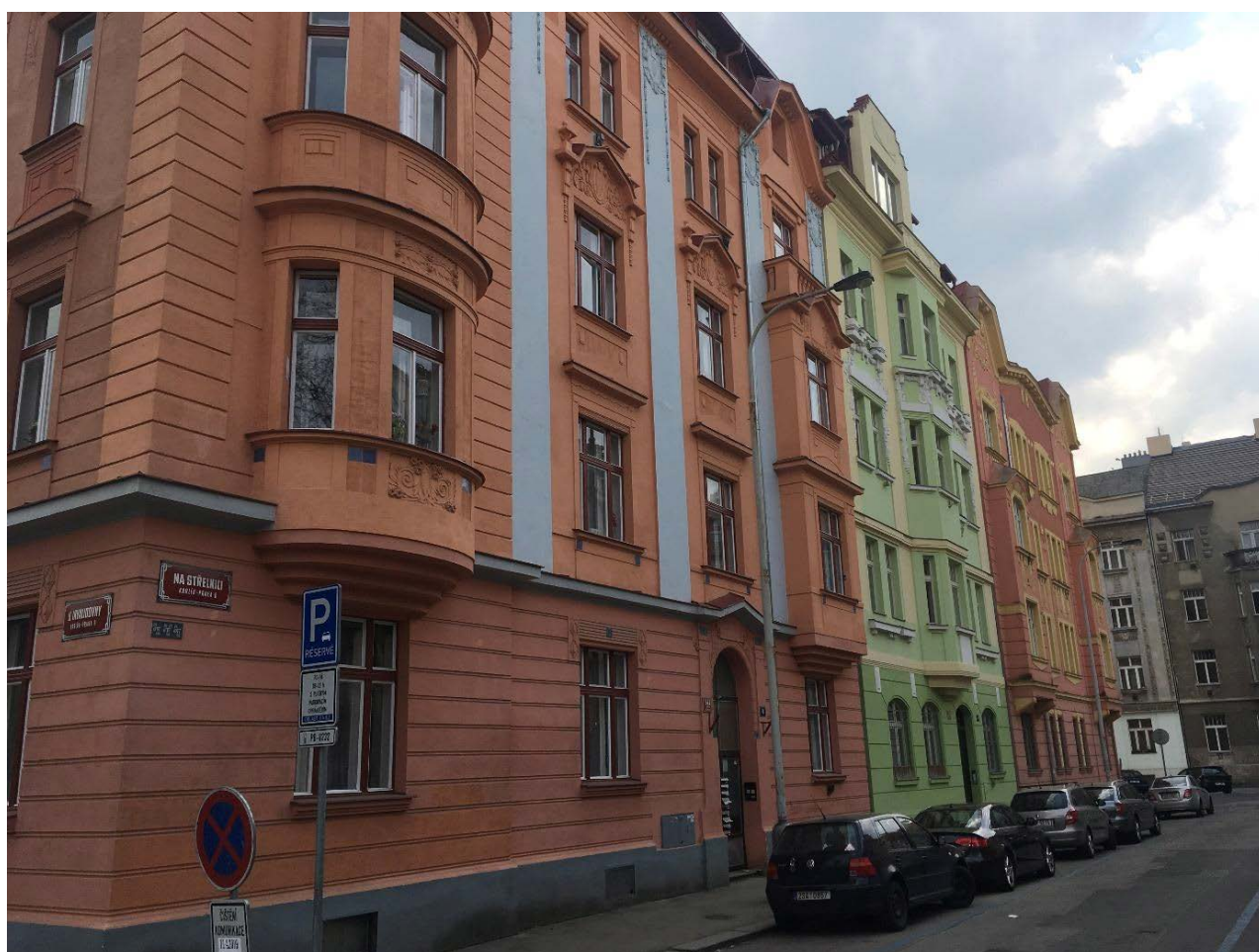
Nový stavební rozvoj se po povodni soustředil především na Rohanském ostrově, kde se radikálně proměnila zejména struktura uživatelů území v nově budovaných kancelářských budovách, ale i v několika drahých rezidenčních projektech. Několik podobných projektů se v posledních dvou desetiletích vyskytlo také na okraji sídliště Invalidovna (obrázek 2.4). Příkladem nové výstavby může být projekt River Diamond, který představuje jedno z nejdražších bydlení ve vnitřním městě.

Počet obyvatel má samozřejmě těsnou spojitost s rozvojem bytového a domovního fondu popsaného v předchozím textu, data však jsou dostupná v hojnějším počtu zdrojů. Míka (2011) uvádí v Karlíně v roce 1816 celkem 1134 obyvatel, včetně 608 ubytovaných v Invalidovně, v roce 1831 již 2264 a v roce 1850 již téměř deset tisíc lidí. Rychlý rozvoj překročil na přelomu století 20 tisíc, nejvyšší historická hodnota byla na území Karlína evidována při sčítání lidu 1921, a to 25 051 lidí, naopak soudobé minimum dosáhl Karlín v roce 2013 (10 532), v současnosti bydlí ve čtvrti o něco méně než 12 tisíc obyvatel. Za celkový populační přírůstek pochopitelně mohou rozdílné demografické a migrační procesy. Zatímco rapidní růst ve druhé polovině 19. století byl ovlivněn rychlou urbanizací a stěhováním obyvatel z venkova i okolních čtvrtí do nové výstavby, dramatická depopulace území v poslední čtvrtině 20. století byla způsobena především převahou zemřelých nad narozenými a stárnoucí věkovou strukturou čtvrti. Tento vývoj se zastavil až v posledních několika letech zejména díky intenzivnější bytové výstavbě. Významnou složkou přistěhovalých tvoří v současnosti cizinci (viz níže).

Název sídla	Charakter sídla	Počet domů	Počet obyvatel
Karlín	část města	542	23 903
nouzová roztroušená obydlí	nouzová roztroušená obydlí	22	94
Rohanský ostrov	skupina domů	2	5
Karlín – celkem	část města	566	24 002

Tabulka 2.1: Sídla tvořící katastrální území Karlína ve sčítání 1930.

Zdroj: Statistický lexikon (1934).

Obrázek 2.3: Secesní zástavba Nového Karlína.

Foto: Martin Ouředníček (2017).

Vývoj sociálního prostředí a věkové struktury

Na přelomu 19. a 20. století se socioekonomický status vyznačoval jasným západovýchodním gradientem. Vnitřní diferenciaci je možné posoudit na základě dat za čtyři tehdejší sčítací obvody použité při sčítání roku 1900. Části přiléhající k Novému Městu měly mnohem vyšší nájemy a také podstatně odlišnou sociální strukturu bydlícího obyvatelstva. Průměrná roční výše činže u nejrozšířenějšího typu bytu – tj. jeden pokoj s kuchyní – byl v celém Karlíně 268 korun, v celé Praze průměrně jen 241 korun. Nájemy tak byly zhruba stejně vysoké jako na Vinohradech a jen o něco nižší než na prestižním Novém Městě. Zejména západní část Karlína patřila k nejdražšímu bydlení nejen na předměstích, ale i v celé Praze. Rovněž z hlediska struktury povolání byl tehdejší Karlín značně diferencován. V západní části zejména v obvodu I. byl vůbec nejvyšší podíl samostatně činných, dále také vojáků (Ferdinandova kasárna), v obou obvodech naopak nižší podíl dělnictva a vyšší zastoupení pracujících v obchodu a úřednictva. Naopak kolem Invalidovny bylo více než 55 % příslušných povolání dělnických. Nejvíce zastoupenými věkovými skupinami byli mladí dospělí mezi 15. až 29. rokem života, překvapivě malé zastoupení i ve srovnání s ostatními předměstími měly menší děti. Geografové Julie Moschelesová (1937) a Jiří Král (1946) shodně řadí ve svých klasifikacích socioekonomického statusu Karlín stále do nejsilnější skupiny katastrálních území v celé Velké Praze.

Socioekonomický status Karlína byl naopak v období socialismu relativně nízký se zanedbaným bytovým fondem a nepříznivými environmentálními podmínkami průmyslové čtvrti. To se zrcadlí také v regresivní věkové struktuře celé čtvrti s výrazným zastoupením starší složky obyvatelstva (v mapě zpracováno pro rok 1991). V době reálného socialismu (SLDB, 1970) vykazoval Karlín podíl obyvatel s maturitou nebo vysokoškolským vzděláním jen 27 %, o tři procentní body méně než v Praze jako celku. To bylo dáno mimo jiné i velmi starou věkovou strukturou obyvatelstva s velmi malým podílem dětské složky a nízkými hodnotami hrubých měr přirozeného i migračního přírůstku zejména v meziválečném období (viz Ouředníček, 2012). V Karlíně bydlelo na počátku 70. let asi o čtyři procentní body více dělnických profesí než v Praze a zhruba o stejnou hodnotu bylo méně zaměstnanců. Oproti počátku století se projevila zejména realizace nové zástavby a mladší obyvatelstvo sídliště Invalidovna a také urbanistického obvodu Karlín-východ, kde se hodnoty zhruba podobaly pražskému průměru jak z hlediska podílu středoškoláků a vysokoškoláků, tak ve vyrovnaném podílu dělnických a zaměstnaneckých profesí. Naopak západní část Karlína vykazovala zejména z hlediska vzdělání podprůměrné hodnoty a vyšší podíly dělnických profesí. Oproti počátku století se projevil spíše opačný prostorový gradient východ-západ, ovlivněný stářím výstavby a také mladší populací východní části čtvrti.

Vývoj fyzické, funkční i sociální struktury Karlína zejména po povodních v roce 2002 je popsán v článku Ilíka a Ouředníčka (2007), kteří poukazují na vliv povodní na zintenzivnění komercializace, gentrifikace i výstavbu nových developerských projektů. Důsledkem byla

následně i relativně radikální proměna socioekonomické struktury bydlícího obyvatelstva. Data z posledního dosud realizovaného cenzu (2011) ještě většinou tyto nové projekty nezohledňovala – například rezidenční projekt River Diamond byl dokončen až v roce 2012. Data o vzdělání tak vykazují ve všech karlínských jednotkách průměrné nebo podprůměrné hodnoty vzhledem k celé Praze s nejvyšší hodnotou 57 % středoškoláků a vysokoškoláků překvapivě v urbanistickém obvodu Za Invalidovnou. Novější data o složení občanství cizinců evidují v Karlíně téměř 2400 cizinců velmi rozmanitého původu. Zatímco ve starém Karlíně se jedná především o Slováky, Rusy a Ukrajince a občany ze západní Evropy, na sídlišti tvoří cizineckou populaci 27 % Ukrajinců, dále Slováci a méně Rusů, v novém bydlení na Rohanském ostrově občané západní Evropy, Britové, Francouzi, dále i Japonci nebo Rusové. Celkem nízké je v Karlíně zastoupení osob vietnamského nebo čínského občanství.

Obrázek 2.4: V jádru sídliště Invalidovna vyrůstá nový rezidenční projekt na místě původní školky, za hotelovým domem kancelářský komplex Futurama, zcela vpravo Pobřežní ulice oddělující nový developerský rozvoj na Rohanském ostrově od starého Karlína.

Foto: Martin Ouředníček (2017).

Ze sociogeografického hlediska je závěrem možné položit otázku, zda se v souvislosti s gentrifikací a komercializací jedná spíše o posilování socioekonomického statusu nebo vnitřní prostorovou polarizaci původního a nového obyvatelstva, původních a nových uživatelů území. Ačkoliv se zřejmě přesně nepodaří rekonstruovat nebo na datech popsat proměnu sociální a demografické struktury Karlína, je zřejmé, že v průběhu popsaného dvěstěletého vývoje jednoho z prvních pražských předměstí došlo k výrazným změnám. Původně rezidenční čtvrť, která byla sociálními geografy ještě v polovině 20. století řazena mezi nejsilnější pražské oblasti, se v průběhu socialistického období stala sociálně velmi slabou částí metropole, s velmi starou demografickou strukturou a zanedbaným fyzickým stavem bytového fondu. I když komercializace a gentrifikace zřejmě přinesla do území řadu negativních procesů a dopadů, včetně vytlačení části romského obyvatelstva, sociálně slabších a starších obyvatel a výrazného nárůstu cen bydlení, je možné vnímat proměnu fyzické i funkční struktury Karlína spíše jako pozitivní.

Literatura:

- BEČKOVÁ, K. (2011): *Továrny a tovární haly. 1. díl. Vysočany, Libeň, Karlín*. Edice Zmizelá Praha. Paseka, Praha.
- BOROVIČKA, B., HRŮZA, J. (1983): *Praha. 1000 let stavby města*. Panorama. Praha.
- ILÍK, J., OUŘEDNÍČEK, M. (2007): Karlín a jeho proměny v souvislostech postsocialistické transformace Prahy. *Geografie*, 112 (3): 292–314.
- KRÁL, J. (1946): *Zeměpisný průvodce Velkou Prahou a její kulturní oblastí*. Melantrich. Praha.
- MAIER, K., HEXNER, M., KIBIC, K. (1998): *Urban Development of Prague: History and Present Issues*. Vydavatelství ČVUT. Praha.
- MÍKA, Z. a kol. (1988): *Dějiny Prahy v datech*. Panorama, Praha.
- MÍKA, Z. (2011): *Karlín. Nejstarší předměstí Prahy*. Muzeum hlavního města Prahy, Praha.
- MOSCHELESOVÁ, J. (1937): The Demographic, Social and Economic Regions of Greater Prague: A Contribution to Urban Geography. *Geographical Review*, 27 (3): 414–429.
- OUŘEDNÍČEK, M. (2012): Sociálně prostorová struktura industriální Prahy. In: Chodějovská, E., Šimůnek, R. (eds.): *Krajina jako historické jeviště. K poctě Evy Semotanové*. Historický ústav, Praha, s. 263–283.
- SEMOTANOVÁ, E., CÍLEK, V., DRAGON, Z., FROLÍK, J., CHODĚJOVSKÁ, E., KUPKA, V., LUTOVSKÝ, M. (2016): *Ottův historický atlas Praha*. Ottovo nakladatelství, Praha.

ZIKMUND-LENDER, L. ed. (2014): *Experimentální sídliště Invalidovna*. Národní památkový ústav, Praha.

Zdroje dat:

ANDRÉ, K. (1861): Mapa okresu Karlínského v Pražském kraji. 1:25 000. Dostupné z: <http://chartae-antiquae.cz/cs/maps/42266> [cit. 22. 7. 2020]

ARCČR 500 (2016): Databáze vektorových GIS vrstev.

BOHÁČ, A. (1923): *Hlavní město Praha: studie o obyvatelstvu*. Státní úřad statistický, Praha.

BOHÁČ, Z. (1976): Tisíciletý vývoj Prahy. *Historická geografie*, 14–15: 19–54.

BROŽ, J. (1899): Nejnovější a nejúplnější plán královského hlav. města Prahy, Karlína, Žižkova, Královských Vinohradů, Vršovic, Nuslí, Smíchova a nejbližšího okolí. 1:12 000. Dostupné z: http://mapy2.natur.cuni.cz:8080/geonetwork/srv/cze/catalog.search#/metadata/dc3669ee-843d-4d9a-9b6f_batch7_layer_D1_00258_00015_300dpi [cit. 22. 7. 2020]

C. K. MÍSTODRŽITELSTVÍ (1872): *Seznam míst v království českém podle výsledků sčítání lidu z 31. prosince 1869*. C. k. místodržitelství, Praha.

C. K. MÍSTODRŽITELSTVÍ (1913): *Seznam míst v království Českém*. C.k. místodržitelství, Praha.

CÍS. KR. STATISTICKÁ ÚSTŘEDNÍ KOMISSE (1885): *Podrobný seznam míst v Čechách (podle sčítání 1880)*. Alfred Hölder, Vídeň.

CÍS. KR. STATISTICKÁ ÚSTŘEDNÍ KOMISSE (1893): *Podrobný seznam míst v Čechách. Nově zmapován na základě výsledků sčítání lidu ze dne 31. prosince 1890*. Alfred Hölder, Vídeň.

CÍS. KR. STATISTICKÁ ÚSTŘEDNÍ KOMISE (1904): *Lexikon obcí pro království a země na říšské radě zastoupené: zpracován na základě výsledků sčítání lidu ze dne 31. prosince 1900. IX., Čechy*. C.k. statistická ústřední komise, Vídeň.

ČSÚ (1970): Databáze výsledků ze Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 12. 1970. Elektronická databáze dat, upraveno podle Statistického lexikonu. Český statistický úřad, Praha.

ČSÚ (1980): Databáze výsledků ze Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 11. 1980. Elektronická databáze dat. Český statistický úřad, Praha.

ČSÚ (1991): Databáze výsledků ze Sčítání lidu, domů a bytů k 3. 3. 1991. Elektronická databáze dat. Český statistický úřad, Praha.

ČSÚ (2001): Databáze výsledků ze Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 3. 2001. Elektronická databáze dat. Český statistický úřad, Praha.

ČSÚ (2011): Databáze výsledků ze Sčítání lidu, domů a bytů k 26. 3. 2011. Elektronická databáze dat. Český statistický úřad, Praha.

ČSÚ (2019): Obyvatelstvo a rozloha katastrálních území Prahy 2000-2019. Český statistický úřad, Praha.

ČSÚ (2020): Obyvatelstvo podle pohlaví a věkových skupin v urbanistických obvodech Prahy k 31. 12. 2019. Český statistický úřad, Praha.

ČÚZK (2020): Originální mapy stabilního katastru 1836–1843. 1:2 880. Český úřad zeměměřický a katastrální, Praha. Dostupné z: <https://archivnimapy.cuzk.cz/uazk/pohledy/archiv.html> [cit. 22. 7. 2020]

HURTIG, A. (1891): Polohopisný plán Karlína, Žižkova s Olšany. 1:4 000. Dostupné z <http://chartae-antiquae.cz/cs/maps/19902>

IPR (2020): Archiv leteckých snímků (Ortofotomap). Institut plánování a rozvoje hl. m. Prahy. Dostupné z: <https://app.iprpraha.cz/apl/app/ortofoto-archiv/> [cit. 22. 7. 2020]

IPR (2020): Mapová aplikace Dvě Prahy. Institut plánování a rozvoje hl. m. Prahy, Praha. Dostupné z: <https://app.iprpraha.cz/apl/app/dveprahy/> [cit. 22. 7. 2020]

Karlín (2017): *Karlín – historie pražské čtvrti*. Informační tabule městské části Praha 8 umístěná na Karlínském náměstí.

PALACKÝ, F. (1848): *Popis království Českého: čili Podrobné poznamenání všech dosavadních krajůw, panství, statkůw, měst, městeček a vesnic, někdejších hradůw a twrzí, též samot a zpustlých osad mnohých w zemi České, z udáním jejich obyvatelstwa dle popisu r. MDCCCLIII vykonaného*. J. G. Kalve, Praha.

PŘÍSPĚVATELÉ OPEN STREET MAP (2020): Databáze vektorových GIS vrstev. Dostupné z: openstreetmap.org [cit. 22. 7. 2020]

ŘSCP (2020): Cizinci v Česku. Interní anonymizovaná databáze. Ředitelství služby cizinecké policie ČR, Praha.

STATISTICKÁ KOMMISSE KRÁL. HLAVNÍHO MĚSTA PRAHY A SPOJENÝCH OBCÍ (1895): *Poměry příbytečné v královském hlavním městě Praze a ve spojených s městskou statistickou kommissí obcech, zejména v Karlíně, na Smíchově, na Královských Vinohradech a v Žižkově, jakož*

i v jiných pěti obcích sousedních dle výsledků popisu ze dne 31. prosince 1890. Statistická kommise královského hlavního města Prahy a spojených obcí, Praha.

STATISTICKÁ KOMMISSE KRÁL. HLAV. MĚSTA PRAHY A SPOJENÝCH OBCÍ (1906): *Sčítání lidu v Král. hlav. městě Praze a obcích sousedních provedené 31. prosince 1900. Díl II, oddělení II. Poměry příbytečné v Praze. Statistická kommise královského hlavního města Prahy a spojených obcí, Praha.*

STATISTICKÁ KOMISE KRÁLOVSKÉHO HLAVNÍHO MĚSTA PRAHY A SPOJENÝCH OBCÍ (1911): *Hlavní výsledky popisu obyvatelstva ze dne 31. prosince 1910 v král. hlav. městě Praze a obcích okolních. Statistická komise královského hlavního města Prahy a spojených obcí, Praha.*

STATISTICKÝ LEXIKON (1934): *Statistický lexikon obcí v Republice československé. Na základě sčítání lidu z 1. prosince 1930. Díl I. Čechy. Orbis, Praha.*

STÁTNÍ ÚŘAD STATISTICKÝ (1934): *Sčítání lidu v Republice československé ze dne 1. prosince 1930. Díl I. Růst, koncentrace a hustota obyvatelstva, pohlaví, věkové rozvrstvení, rodinný stav, státní příslušnost, národnost, náboženské vyznání. Státní úřad statistický, Bursík a Kohout, Praha.*

STÁTNÍ ÚŘAD STATISTICKÝ A MINISTERSTVO VNITRA (1955): *Statistický lexikon obcí Republiky československé. Státní úřad statistický a ministerstvo vnitra, Praha.*

STAVEBNÍ ÚŘAD ODBOR II (1909–1914): *Orientační plán Prahy a obcí sousedních. Praha, 1:5 000. Dostupné z: <http://chartae-antiquae.cz/cs/maps/22529> [cit. 22. 7. 2020]*

URRLAB (2013): *Administrativní hranice katastrálních území Hlavního města Prahy 1921-2011. Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, Urbánní a regionální laboratoř, Praha. Dostupné z: <http://www.historickygis.cz/shp-vrstvy> [cit. 22. 7. 2020]*

ÚSTŘEDNÍ KOMISE LIDOVÉ KONTROLY A STATISTIKY A MINISTERSTVO VNITRA (1966): *Statistický lexikon obcí ČSSR 1965: podle správního rozdělení 1. ledna 1965, sčítání lidu, domů a bytů 1. března 1961. Ústřední komise lidové kontroly a statistiky a ministerstvo vnitra, Praha.*